

يهود الشرق في ادبيات يهودا بورلا יהודי המזרח ביצירות יהודה בורלא

المدرس المساعد
شيماء فاضل حمودي
جامعة بغداد - كلية
اللغات
قسم اللغة العبرية

יהודי המזרח ביצירות יהודה בורלא

הקדמה :

כיצד יצטרפו הסופרים הראשונים של העדות המסוגרות לאותו האופי ולאותו הצביון , ביחוד לאותו השלב ולאותה הרמה של הספרות המרכזית , שכבר היא מגובשת במידה מרובה ? כלום הסופרים הללו יכולים לפסוח - כדי להגיע להתפתחות אורגנית - על כמה שלבי-הכנה ושלבי-מעבר ? ולא תהא הצטרפות העדות אל תרבות ואל ספרות העברית החדשה כהצטרפות אל תרבות העולם וספרותו בתקופה החדשה ? יהודה בורלא אומר : «ההצטרפות הזאת בדין שתהא בהדרגה .

אמנם בקיצור הדרוך , כעין קטע של סרט המוצג בסיבוב מהיר של המכונה אבל בלא לפסוח על השלבים ההכרחיים של ההתפתחות האורגנית . יש קיצור הדרך בתרבות , אבל אין קפיצת הדרך בתרבות . וכיצד ייעשה הדבר בעדות , שהצטרפותן אל תרבותנו החדשה היא כה נחוצה וכה מהירה ? זוהי הפרובלמטיקה הגדולה של הספרות השבטית בישראל⁽¹⁾.

בורלא וספרות התחיה :

על יהודה בורלא בירכה הספרות העברית , שביצירתו הסיפורית הענפה שימש פה לאותה עדה שיצא מתוכה , ולא לעדת הספרדים שבעיר " שבה נולד " , בלבד , אלא גם לעדות-מזרח אחרות , ואם תמצא לומר , הוא שהכניס את המזרח כולו לאהלי ספרותנו. לא בדרך המקרה נעשה הדבר (1).

ניגש בורלא לתאר בחרט-אנוש את חיי עדתו והעדות המקורבות לה מתוך הכרת שליחות . כוונתו היתה לעשות לעדתו, מה שעשו לעדת אשכנזי מנדלי , פריץ , יהודה שטיינברג , שהתודע אליהם כבר בהיותו תלמיד בבית-המדרש למורים " עזרא " בירושלים . " בבת-אחת נתעוררה בי ההרגשה-אמר בורלא בשיחה אחת-שאני יכול לספר את חיי הספרדים ועדות-המזרח כפי שהכרתים בירושלים ובארצות-המזרח האחרות . אם לא אני, מי יספר את מוסא ואת יוסוף , את בוסה ריינה ואת בוסה רבקה" (2).

בורלא הוא מצד אחד בן לעדה מסוימת , המצויה בשלב תרבותי ומנטלי מסוים , ומצד שני הוא שליחה של אותה עדה , וגם זה מגביל וקובע את תפקידו האמנותי . מבחינה ראשונה הוכרח בורלא עצמו לעבור את השלבים המוקדמים של הספרות העברית החדשה , כלומר לעבור בקיצור-דרך ובמיזוג את השלבים של ספרות עממית , ספרות פסיבדוקלאסית וספרות התחיה על הסתעפויותיה הכרונולוגיות , ומבחינה שניה אין הוא חפשי לברור לו את דרכו האמנותי .

לכתוב לפי האסכולות החדשות , שכבר הושגו אצל היהודים . כוחו בא מכוחם של ציבור ועדה, שיש בו להכריע את הלימודיות הספרותית המערבית ⁽¹⁾ .

סינתזה עליונה דרשה מבורלא כוחות למעלה מן השיעור הרגיל . אולם לא תמיד עלה בידו לגייס אותם במבצעיו הספרותיים המרובים והתכופים . מצויים בו נטיות וטבעים , שלא תמיד יכול לדרבן אותם , והוא נענה לכל מיני קריאות שבתוכו פנימה ולכל מיני הזדמנויות חיצוניות שקסמו לו . גם קשה היה לו למזג את כל הכשרים והקשרים , שיהיו פועלים במידה שווה , שלא יהא זה מושך קדימה וזה מושך אחורה . הוא הדין בנושאים ובמוטובים שונים והוא הדין בשלבים וברמות שונים .

אין אופי אחד ואין רמה אחת לסיפוריו. בשלל יצירתו אתה מוצא רומנים רציניים , כבדי , נושא וכבדי-גישה , כגון " עלילות עקיבה " . " כיסופים " ו " אלה מסעי ר" יהודה הלוי" , וגם רומנים קלים , כמו " בת-ציון " ו "המרננת" . יש סיפורי-עלילה בלבד , מאורע מתגלגל אחר מאורע , ומעשה אוחז בעקב מעשה , ורק האהבה האומללה כרגיל מחברת אותם , כגון הסיפור האריך " בלי כוכב " והסיפור הקצר " ועלי היו כולנה " וסיפורי-הוי רציניים , בעלי נימה אנושית ונסוכי תוגה , כגון " בקדושה " או " מערכות " ⁽²⁾ .

גם הסיפורים המשובחים שנרקמו מתוך החיים עצמם , כגון הסיפור הארוך " אשתו השנואה " והסיפורים הקצרים " בכלימות " או "מאורע מוזר" , יש שהוא מסבך אותם-זה

פחות וזה יותר בחוליות מכוונות , פיקטיביות למחצה (כלומר , אינן נובעות מעצם מהות החיים המתוארים) , במקרים מפתיעים , במעשים מיוחדים , במתקלי סיטואציות , במיחות מקריות , בהתאבדויות נחפזות . הפרשי הרמות וההישגים גדולים אצל בורלא יותר מאשר אצל כל מספר עברי אחר . אבל מן הדין הוא-וזו חובתה של כל ביקורת אחראית-שנמוד את בורלא לפי הגבהים שבו ולא לפי השקעים שבו ⁽⁷⁾ .

بورלא כסופר מזרחי :

בורלא , עם שהוא כותב כסופר מערבי , עדיין המזרח נובע מתוכו ומכתיבתו מזרחיות זו מבצבצת מבין השורות גם בתפיסת החיים וגם בתפיסת האמנות גם במנטליות וגם בהגדה הסיפורית . רק בלית ברירה אתה מודד את יצירתו של בורלא בתפיסות אפרצפטיביות , בקטגוריות ובקני-מידה של הספרות המערבית . אמור מעתה , עצם השימוש בהם כבר צריך , בפרשת בורלא לסייגים מרובים : סייגים בהגדרה ובהערכה , סייגים פורמליים וגם מהותיים .

לכל לראש ייאמר , שהוא ריאליסטן , המתאר את החיים כמות שהם , בלא ליפות אותם , בלא להטיל עליהם אידיאות מראש , בלא לכפות את המציאות לאידיאה של היוצר . המציאות הממשית היא נקודת-המוצה והיא מחוז-החפץ¹⁾ .

סיפוריו תקועים במרכזם של החיים או באמצע-אמצעים ולא בקצותיהם או בשוליהם : עניני פרנסה וכלכלה , נישואים וגירושים , אהבה ושנאה , לידה ומוות , וביחוד-היחסים בינו לבינה , שהם הקובעים את מהות החיים בספירת היחיד בגיל הבגרות ועמידה . אבל המונח " מספר ריאליסטי " אינו חופף לגמרי את דמותו הספרותית של בורלא , שיש בה גם מן הסרח העודף וגם מן הנגרע .

מלבד זה המונח רבח כל-כך , עד שהוא מפסיד את ערכו כהגדרה , האומר בורלא מספר ריאליסטן-כדבר , רוב המבקרים וכותבי תולדות הספרות – לא אמר ולא-כלום . האומנם בורלא הוא ריאליסטן כברקוביץ מזה
וכהזז
מזה ? אתה צריך לרדת לסוף הגדרת אפיו כמספר דרך התיאור , תיאור מתקרב , מעגל אחר מעגל , עד שנגיע אל הנקודה המרכזית²⁾ .

סגולת בורלא הטבעית :

וקודם – כל נציין את סגולתו הטבעית הראשונה לספר סיפור , לספר עלילת דברים ברהיטות ובבליטות , בחן ובטעם , לעורר מתח בשומע , שיהא תאב לשמוע את ההמשך , להציג את הגיבורים תוך כדי עשייתם ולהתאים את הרקע הצבעוני המתאים , את הקולוריט הנדרש לכל המסופר , ואל יהא כושר נאראטיבי זה קל בעיניך ושהרי כל אמנות הסיפור במערב ובמזרח בנויה על כושר טבעי זה תחילה , ואם הוא איננו , לשוא עמל המספר בנידון זה בורלא הוא מן המספרים המובהקים בסיפורת העברית , החסרה במידה מרובה את הכשרון הטבעי הזה .

אבל אין הוא רץ במישרים אל תכליתו האמנותית , אלא עושה קפנדריה באפיזודות מאפיזודות שונות , שעיקרן אנקדוטות קצרות מסופרות בחן או שיחות בני-אדם מאלפות , ועל-ידי כך מעכב את העלילה , מחיה את הסיפור על גיבוריו ומגוון את הסביבה , אבל את תכליתו לא ישכח , וסופו שהוא מגיע אליה . ובזה הוא מפגין בדרך סיפורו צביון מזרחי מסוים . גם סיפורו המצוין " בקדושה " , בעל המשקל האמנותי המלא , שתחילתו כובד של הוי , משלב עלילות קצרות, פונה לימין ולשמאל , מחיה את הסביבה ואת האוירה – ורץ ומגיע אל תכליתו הדרמתית . בורלא יש לו שהות ⁽¹⁾ .

המזרחי אינו אץ אל הרעיון כמערבי , אלא אוהב את הסיפור כשלעצמו , הוא מתבסס מעצם קילוח הדברים המסופרים ומן ההנאה שהוא מפיק מן השומע . אך לא על העלילה בלבד יחיה הסיפור . במקום שיש עלילה יש מעוללים . יש לו לבורלא זכרון חזותי מצוין לזכור דמויות שראה ולתפוס את מהותם הכרקטרולוגית : איש – איש ודמותו . איש-איש ואפיו . כל אדם וסיפור חייו . מובן שאין הוא נזקק לכל אדם .

שבא עמו במגע-ומגעו של בורלא רחב היה : הוא נפגש בשבילי חיי המסועפים באנשים מכל מיני עדות ועמים , ורגלו דרכה בכל מיני מקומות בארץ ומחוצה לה – אלא אם כן הוא רואה משהו גורלי בחייו או לפחות הגיבור מעורב באיזה מאורע או מעשה , שיש בו קו אנושי מעניין או מלבב ⁽¹⁾.

גישתו הפסיכולוגית לגיבוריו המפושטת קצת הולמת בדרך-כלל את הסיפור במהלכו העלילתי –אין הוא מוכן לסבך אותנו במודרניזמים פסיכולוגיים , בהתפצלות נפשו של האדם , בהבחנה מדוקדקת מדי של כתמי האור והצל שבה ובכל מיני שניות , שהסיפורת המודרנית מגלה בנפש האדם . הוא חרג מתיאור השחור והלבן של ההשכלה , אבל אל התפיסה הפסיכולוגית החדשה לא הגיע – לא רצה להגיע , כי עצם סיפורו במעלתו ובנעימתו אינו דורש אותה ⁽²⁾!

תשומת-לבו של המספר נתונה לבני-אדם ולשיחותיהם. יתר על-כן , סיפורו כאילו מצוין במידה של דברנות , קודם בסיפור עצמו , תוך השתלשלות המאורעות והרצאת האפיזודות , ואחר – במסגרתו החיצונית המקיפה אותו מתחילתו עד סופו , כגון בסיפור " בלי כוכב " או הנתונה רק בתחילתו , כגון בסיפור הקצר " ערבית " . באפיזודות מושך בורלא שיחות ארכניות בנושאים מוסריים ולימודיים , בעניני דת ואמונה , יצר הרע ויצר הטוב , טומאה וטהרה , תוך שימוש במסתרי הקבלה או בתבונת העם . שיחות אלה תופסות עמודים בסיפוריו , כגון שיחותיו של דאוד עם ח" חיים ב" אשתו השנואה " ⁽³⁾.

תיאורי – הנוף אינם תופסים מקום מיוחד בסיפוריו . ויש שהוא שוכח את קיומם של הטבע והנוף וגם של הסביבה החיצונית בכלל , כשהוא נתפס לעלילת הדברים ולדברנותם של גיבוריו. אין הנוף ממלא תפקיד מיוחד בסיפורי המזרח . אף-על-פי-כן הוא יודע להעלות קטע של נוף , כשהוא משמש

רקע נאות או תוספת חיזוק והלמה למצבי-רוח והלכי-נפש של גיבוריו⁽²⁾.

ובעיקר כשהנוף הוא חלק לבתי-נפרד מן הסיפור , בתיאורי מסעות ונדודים בדרכים , כגון בסיפור"בין שבטי-ערב", שבו הוא מעלה בראיה מקיפה ובהבחנה מצוינת את היופי העז של ההרים והגיאות – על עיקוליהם תלילותם וצבעיהם המרהיבים עין-במזרח הירדן ובסביבות ים-המלח . אמור מעתה,בורלא כוחו עמו לראות ולהבחין בטבע ובנוף,אלא שלא תמיד הוא ניאות לזיכר הוא נסחף בעלילת הדברים ובסיפור מעשי גיבוריו ובשיחותיהם . גם כאן המזרחיות שבו מעכבת , ואם תמצא לומר מקדמת . הכל תלוי בנקודת-הראות⁽⁴⁾ .

דוגמאות:

1. והוא משיב שלום לכל ומחלק בת צחוק ולכל. מי שהוא

אומר:

הנה טייו חסדאי שבא מרחוק – השבת כולה כבר בידו,

ואנו כאן

בעיר, עוד לא כלינו את מלאכתנו.

ושני מוסיף ואומר: והוא – השבת שלו מזומנה בידי עצמו

חפצו

וכטעמו, ואנו השבת שלנו – מן המוכן והמצוי. הוא שותה

מן

המעין, ואנו – מן הבור.

2. הוא יושב, משתטח למנוחות על הספה הרכה. ומיד נסבה

השיחה על שבת, על העופות הטובים שהביא. מתוך

שיחה

מגישה לו אשתו ספל קהוה ושומעת מפיו אחת לאחת על

כל

הברכה, שהזמין לו אלהים לכבוד שבת.

٣. לכולם לבו טוב. מכל אשר לו הוא נותן לאחרים. אם מתבדחים הנערים על פניו – אינו מקפיד. מרגיש הוא בדבריהם, אבל – סלוח יסלח להם. יודע וסולח. כל זאת אני אומר, דודי שלי, לא מ„השפה ולחוץ“ אלא באמת ובתמים. דברים כהויתם. כך טבעו של הנער, אבל יתכן, שגם שכלו יתחדד לאחר זמן.

٤. פתח החכם בלשון ספרדית. למשמע קולו התנוודד עקביה והטה עצמו קצת כלפי החכם כמי שמתכוון למערכה. הקשיב רב קשב, כשמצוה קמוט ועיניו מביטות נכחו, לחכם השואל: אמור לנו חייך, עקביה, תפילין אלו שאתה לובש היום, מה הם? צרף מיד עקביה, מזורז ונחפז, את תשובתו לאמור: התפילין הם – „דגל אחד“, דינם כדין דגל.

٥. ואביה ואמה? עכשו מר להם, אבל רק לזמן ידוע. וירגין כמו נסעה מעמם. רק צער פרידה להם – כמו נסיעה למרחוק. בעולם הבא הן יפגשוה. עליהם עתה להתאזר אורך רוח. כך, כך – הסכים ואמר אחמד נורי – גם אצלנו אומרים כך על

גן-עדן. אמת דברים אלו ידועים אצלנו.

٦. אולם איזו הרזה עברה על עקביה לטלטלו למרחקים? מה
הכרח
וסבה דחפוהו לתת עצמו לנדודים? ומה היתה תכליתו
בחפץ
לבו? מעט ענינים מהרבה, דברים אחדים מתוך קורות
רבות,
כאחד הבורר קומץ גרגירי תבואה מתוך סאה גדולה,
שרבו בה
התבן והמוץ – כן יש לספר מעט מזעיר מכל אשר קרה
והגיע
לעקביה עד צאתו מעם אביו ואמו.

٧. לו היה אחד הובר בכוכבים או רואה עתידות שהגיד
לעקביה
בתחלת מסעיו, שכל נדודיו והרפתקאותיו לא נגזרו עליו
אלא
למען ימצא לאותה בחורה ארמנית אנהיט, היפה
והמהוללה,
ושיהא לבו כרוך אחריה באהבה עצומה.

٨. תורה זו לא ביום אחד למד אותה. פעמים רבות נכשל
ונפגע. עד
שלמד, שאין דבר גורם רעה לאדם כלשונו.

המסקנה :

אולם עיקרו של בורלא בכך , שבסיפוריו הטובים נתן לנו תיאורי-הוי כבדי-משקל . הוא הציל את הוי חייהן של עדות-המזרח מלפני מלחמת-העולם הראשונה ועד היום , בעיר העתיקה שבירושלים , בחברון ובטבריה . בשלוש הערים הללו, וביותר בשתיים הראשונות , שוכנים כבוד רב גיבוריו , והם צומחים מתוכן צמיחה לוקלית אתנית. כיליד העיר העתיקה הוא תיאר אותה לפני ולפנים , לא כסופר המסתכל מבחוץ אלא כאדם שנולד בסביבה , שדבקה בעצמותיו מימות-ילדותו . הוא תיאר את סימטאותיה הצרות והמעוקלות , את בתיה המתגבבים זה על-גבי זה , את חצרותיה ואת כוכיה , וביחוד את העדות המגוונות השוכנות בה על העדות והזירגונים שלהן, על מנהגיהן וגינותי נימוסיהן⁽⁴⁾.

העדות הללו – ובפרט העדה הספרדית העומדת במרכז יצירתו – עדיין חיות במשטר פטריארכלי על מעלת הקביעות שבו ועל מושגיו המצומצמים . חייהן גדורים היטב , הכל קבוע ועומד ואין פרזון בחברה וברוח . הסולם החברתי ברור למדי . הוא נקבע על-פי היחוס , העושר ומידת הלמדנות , ולפיו נערכות המשפחות הנעלות והירודות . אותה דמוקרטיזציה של החברה , שכבר הקיפה את עדת אשכנז , עדיין לא חדרה אל עדות-המזרח בכלל ואל עדת-הספרדים בפרט. ולא רק מחיצות ברורות קיימות בין משפחות של אותה העדה , אלא גם בין עדה לחברתה , שכל אחת יש לה מערכת נימוסים משלה , ולא עוד אלא דעות קדומות מפרידות ביניהן , כגון הספרדים שאינם סובלים את הבוכרים וגם זה מירר את חייה של לונה הספרדיה בהינשאה לבוכרי הקשיש " לונה " .

המקורות :

1. גיל , משה , " יהדות המזרח ביצירתו " , " מאזנים " , י"ג , תשכ"א – תשכ"ב .
2. כהן , ישראל , " אספקלריות " , " מסדה " , 1968 .
3. פנואל , ש"י , " יהודה בורלא " , " הדואר " , כ"ו , תש"ז , גליון ד" .
4. קריב , אברהם , " יהודה בורלא " , " עיונים " , תש"י .
5. קרמר , שלום , " יהודה בורלא בסיפורו הקצר " , מאזנים " , י"ג , תשכ"א – תשכ"ב .
6. רבינוביץ , יעקב , בפתיחתו לקובץ " סיפורים " מאת , י.בורלא , הוצאת " מצפה " , תרפ"ט .
7. רבינזון , מרדכי , " האהבה בסיפורי בורלא " , " התקופה " , כ"ח , תרצ"ו .
8. שמואל , אפרים , " סופר התסיסות במזרח הקרוב " מאזנים " , שנה 27 , די , תשי"ז .

א) – שלום קרמר . " יהודה בורלא בסיפורו הקצר " , " מאזנים " , י"ג , תשכ"א-תשכ"ב , עמ" 333 – 342 .

- ٢- שלום קרמר . " מאזנים " , תמוז , תש"ד , עמ" 127 .
- ٣- יעקב רבינוביץ , בפתיחתו לקובץ " סיפורים " מאת . י. בורלא הוצאת " מצפה " . תרפ"ט , עמ" 212 .
- ٤- קרמר , " מאזנים " , תמוז , תש"ד , עמ" 129 .
- ٥- רבינוביץ , " סיפורים " , עמ" 189 .
- ٦- קרמר , סדרים , סדר הביקורת , הוצאת אגודת הסופרים , תל-אביב , תש"ב , עמ" 38 .
- ٧- ש"י , פנואל , (פינלס) , " יהודה בורלא " , " הדואר " , כ"ו , תש"ז , גליון ד" , עמ" 102 - 103 .
- ٨- משה גיל , " יהדות המזרח ביצירתו " , " מאזנים " , י"ג , תשכ"א , תשכ"ב , 343 - 349 .
- ٩- גיל , " יהדות המזרח ביצירתו " , " מאזנים " , י"ג , תשכ"א , תשכ"ב , עמ" 320 - 323 .
- ١٠- אפרים שמואל , " סופר התסיסות במזרח הקרוב " , " מאזנים " , שנה 27 , די , תשי"ז , עמ" 148 - 150 .
- ١١- מרדכי רבינוזון , " האהבה בסיפורי בורלא " , " התקופה " , כ"ח , תרצ"ן , עמ" 431 - 438 .
- ١٢- אברהם קריב " יהודה בורלא " , " עיונים " , תש"י , עמ" 56 - 61 .
- ١٣- ישראל כהן , " אספקלריות " , " מסדה " , 1948 , עמ" 75 - 83 .
- ١٤- גיל , " יהדות המזרח ביצירתו " , " מאזנים " , י"ג , תשכ"א , תשכ"ב , עמ" 325 - 327 .
- ١٥- כהן , " אספקלריות " , " מסדה " , 1968 , עמ" 71 - 79 .